

Олексій Савченко

СЛУЖИВІ ТАТАРИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ 2-ї ПОЛОВИНИ XVII ст.¹

Татарське населення довгий час брало активну участь в українській історії, але на сьогодні у комплексних працях з неї вони представлені доволі слабо, як і чимало інших етносів. Тому, на сьогодні здається актуальною спроба показати наше минуле – як складову світового історичного процесу, в центрі якого перебувають соціокультурні спільноти, та поглянути на знакові для нас події під кутом зору інших її учасників. “Служиві (іноді ще: польські, литовські, західні) татари” – спільнота, що сформувалась з тюркських вихідців, яких розселяли на землях Великого Князівства Литовського і Корони Польської з XIV ст. Проживаючи тут, вони протягом кількох століть постали як окрема народність, перейнявши місцеві мови, але зберегли власну ідентичність та релігію². Довгий час осередки “татар-осадників” розташовувались і на сучасних українських землях: Волині, Поділлі, Галичині, Київщині. А тому, метою даної розвідки є спроба означити маловідому сторону українсько-татарських соціальних зв’язків та “інтегрувати” польсько-литовських татар в історію України.

Ця тема в вітчизняній історіографії представлена доволі слабо. Зокрема, історією татар Волині займається М. Якубович³. На роль служивих татар в українській історії увагу звертали Б. Черкас та Я. Пилипчук⁴. Значно більше висвітлена ця тема в польській історіографії, хоча вона і розглядається лише в контексті історії По-

¹ Висловлюємо велику подяку відділу **Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego** за стипендіальну програму, в рамках якої досліджувалась ця тема, а також **prof. Mirosławu Nagielski** за поради і консультацію.

² І. Канапацький, *Белорусские татары: историческая судьба народа и культуры*, [електронний ресурс], режим доступу: kumukia.ru/article-9186.html.

³ М. Якубович, *Татарсько-мусульманське населення Південно-Східної Волині XVI–XX сторіччя: історична ретроспектива*, Наукові записки. Серія історичні науки 2 (Острого 2010) 186–196.

⁴ Я. Пилипчук, *Татари в Великом княжестве Литовском: ассимиляция и адаптация*, *Средневековые тюрко-татарские государства* 6 (Казань 2014) 101–110.

льщі. Серед відомих дослідників цієї теми можна згадати П. Боравського⁵ та С. Дзядулевича⁶. Останнім часом інтерес до неї зріс і в Білорусі (І. Канапацкі⁷).

Армія Речі Посполитої довгий час поєднувала елементи східних і західних військових традицій. Тому не дивно, що до її складу входили і татарські загони. У Великому князівстві Литовському з них формували окремі загони ще з XIV ст. Їх набирали в військо з “татар-осадників” у так звані “п’ятигорські хоругви”. Про точну їх чисельність сказати важко, але “Ревізія добр татарських” на 1631 р. фіксувала шість хоругв – від 60 до 120 вершників у кожній⁸. У польських коронних військах їх загони почали з’являтися пізніше – за Стефана Баторія (1533–1586 рр.), і комплектувались як наймані частини, що служили за плату. Кількість їх не перевищувала кількох хоругв.

Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького відобразилась як на структурі польсько-литовської армії, так і на кількості в ній татар. Їх число починає зростати вже після постанови сейму 1650 р.⁹, за яким у польській армії було сформовано 8 татарських хоругв, числом близько 1000 вершників¹⁰. У цьому складі вони бились вже у битві під Берестечком у 1651 р. Після неї, хорунжий Мурза Богданович навіть був відзначений королем і отримав наділи у воєводстві Брацлавському (два села і містечко Оратів – нині Вінницька область)¹¹. Поразка Речі Посполитої під Батогом 1652 р. також призвела до збільшення їх кількості. На 1654 р. можна побачити вже 15 хоругв (близько 1400 вершників), а з 1658 р. – 24 (близько 2900 вершників)¹², з яких 17 у складі коронних військ дислокувались на

⁵ P. Borawski, A. Dubinski, *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzedy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986.

⁶ S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Warszawa 1929.

⁷ И. Канапацкий, *Op. cit.*

⁸ P. Borawski, W. Sinkiewicz, T. Wasilewski, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 r.*, Acta Baltiko-Slawica 20 (Wrocław; Warszawa; Kraków 1991) 59.

⁹ М. Нельський, *Битва під Берестечком*, Берестечко 1651 в історії Польщі і України, Луцьк; Прушків 2013, с. 7.

¹⁰ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 78.

¹¹ H. Mierzwiński, *Osadnictwo tatarskie na Podlasiu za Jana III Sibieskiego*, Podlaski kwartalnik kulturalny 2 (Biała Podlaska 1997) 41.

¹² K. Górski, *Historyja jazdy polskiej*, Kraków 1894.

українських землях. У Литовській армії їх число також збільшилось. На 1661 р. дослідники говорять за 16 хоругв (до 2-х тисяч вершників)¹³.

Визвольна війна спричинила до поступової зміни центру осадництва татар, який зміщується з Білорусі і Литви на сучасні українські землі. Так, у 50–60-х р. на Волинь, Поділля і Галичину прибуло чимало сімей полько-литовських татар¹⁴. Як наслідок протягом 50–60-х р. XVII ст., тут з'явилися такі татарські вихідці, як: Абрахамовичі, Ахчевичі, Богдановичі, Богушевичі, Сейтем-Биковські, Яновичі-Чаїнські, Кричинські, Мілкомановичі, Мушлевичі, Ромадановичі, та ін.¹⁵ Вони осіли у місцевих татарських общинах, що були в Острозі, Розваж, Лабуні, Підлужжі, Старокостянтиніві, Ювківцях, Ковалівці та інших місцях¹⁶. Окремі прізвища їх фіксували на Волині навіть у XIX ст.¹⁷

У подальшому, “західні татари” брали участь у більшості військових кампаній Речі Посполитої проти Гетьманщини і її союзників. Загін А. Кричинського відзначився в 1655 р. під Брухналем (на Львівщині) проти московсько-козацьких військ¹⁸. Згодом, татарські хоругви А. Кричинського, Моджейовського, Стрелковського, Шеліговського і Цебульського, увійшли до складу військ С. Потоцького у поході 1660 р. проти Ю. Хмельницького та В. Шереметьєва (в польському таборі перебував і колишній гетьман І. Виговський з 2 тис. прихильників)¹⁹. Вони взяли участь у боях під Любаром, Чудновим і Слободищами, засідці на московські загони, а згодом і в облозі табору воеводи київського. Серед волинських татар, яких відзначили після походу, згадується поручник Хасен Янович Чаїнський – “мусульманин з Острогу”, та хорунжий А. Кричинський, в честь яких сучасниками навіть був складений хвалебний вірш²⁰.

¹³ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 83.

¹⁴ *Ibid.*, s. 82.

¹⁵ S. Kryczyński, *Bej barski. Szkice z dziejów Tatarów polskich w XVII w.*, Rocznik tatarski 2 (Zamość 1935) 238.

¹⁶ О. Савченко, *Локалізація “татар-осадників” на землях Правобережної України в XVI–XVII ст.*, Українознавство 1 (К. 2016); М. Якубович, *Op. cit.*

¹⁷ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 246.

¹⁸ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 79.

¹⁹ В. Смолій, В. Степанков, *Українська національна революція XVII ст.*, К. 2009.

²⁰ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 243.

Хоругви “служивих татар” входили до складу військ Яна Казимира, які в 1663–1664 рр. разом з козаками гетьмана П. Тетері²¹ і кількома тисячами татар ординських, здійснили похід на землі Лівобережної України²² проти князя Г. Ромадановського і І. Брюховецького²³. Вже у 1667 р. татарські хоругви А. Кричинського, Манчинського та Яна Піви (змішана валасько-татарська) можна побачити у війні проти П. Дорошенка і калги-султана Крим Гірея, що закінчилась Підгаєцьким договором²⁴.

Їх хоругви підтримали Яна Казимира під час “рокошу Є. Любомирського” (1665–1666 рр.), що послужило причиною різкого скорочення їх чисельності та заробітної плати, а також призначення для них додаткових повинностей²⁵. Це вилилось згодом у конфлікт між татарами і шляхтою, який проявився вже після обрання королем М. Вишневецького (1669–1673 рр.). На його правління припав і початок Польсько-Турецької війни 1672–1676 рр. та масштабного бунту служивих татар у польському війську, який закінчився прийняттям ними підданства султана²⁶.

Загалом, переважна більшість польсько-литовських татар на другу половину XVII ст. вже перейняли місцевий спосіб життя, культуру, звичаї, мову, а часто і релігію. Попри це вони завжди зберігали тісний зв'язок зі Сходом. Будучи в більшості мусульманами, вони визнавали султана своїм халіфом, запрошували з Туреччини і Криму духовенство, замовляли релігійну літературу і навіть отримували освіту. Їх неодноразово залучали і до дипломатичної служби в якості послів, тлумачів, секретарів тощо. Чимало збереглося у них торговельних, особистісних та родинних зв'язків з мусульманськими країнами²⁷. Тому не дивно, що будучи здеморалізованими утисками, конфліктами зі шляхтою, трирічною затримкою жалування та зловживанням серед військового керівництва, вони почали шукати поро-

²¹ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*, с. 327.

²² S. Kruczyński, *Op. cit.*, s. 246

²³ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*, с. 327.

²⁴ S. Kruczyński, *Op. cit.*, s. 249.

²⁵ А. Камінський, *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795 pp.*, К. 2011.

²⁶ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 83; H. Mierzwiński, *Op. cit.*

²⁷ S. Dziadulewicz, *Op. cit.*, s. 22.

зуміння з Туреччиною. Здається слушним цю подію розглядати паралельно з політикою до гетьмана П. Дорошенка. Його також підштовхнуло до султанської протекції і війни з Польщею не бажання короля і сенату йти на компроміси з приводу принципових для нього питань, зокрема: поділу українських земель за Андрусівським договором 1667 р., не визнання його гетьманства, козацьких привілеїв і прав православної церкви, розміщення коронних військ на землях Гетьманщини, підтримка його опонента – М. Ханенка та ін.²⁸

Коли стало зрозуміло, що війна з Туреччиною невідворотна, восени–взимку 1671 р. майже всі татарські загоны польського війська підняли бунт. Вже весною 1672 р. султанську зверхність прийняли щонайменше 12 їх хоругв, чисельністю до 3 тисяч чоловік²⁹. Важливим є і те, що на їх бік перейшли саме татари Волині, Поділля, Галичини і Київщини, в той час як литовські залишились на боці Речі Посполитої. Це можна пояснити як складними умовами їх проживання на “прикордонні”, так і близькістю до Кримських і Османських володінь, куди могли бажати повернутись колишні полонені татари Волині. Не останню роль відіграв і особливий інтерес до них з боку турецької влади, яка посилила “агітаційну” роботу саме в землях, що були наближені до основного напрямку їх наступу. Цінними для нас є і відомості про командирів підрозділів. Це дає можливість встановити тих татар-ліпка, що набирались з українських земель, або проходили тут службу. Зокрема, відомо, що на турецький бік стали такі ротмістри і поручники, як: Мурза Корицький, Даніель Шабловський, Самуель Сулейманович, Хусейн, Джафар і Адам Муравські, Самуель Кшечовський, Самуель Мурза, Лехтезар Шабловський, Александрович та Адамович. Ініціатором і лідером їх виступу був хорунжий Александр Кричинський³⁰. Він, разом з іншими загонами татар, що розмішувались під Білою Церквою, на кінець 1671 р. прийшов до табору гетьмана Дорошенка, де і очікував на прихід султана³¹.

Варто окремо зупинитись на їх лідері, доля якого тісно пов'язана з історією українських земель. А. Кричинський походив з во-

---

²⁸ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*, с. 348.

²⁹ K. Górski, *Op. cit.*

³⁰ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 89.

³¹ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 250.

линської гілки князів гербу Радван. Перебрався в середині XVII ст. з повіту Пінського на Волинь, де мешкав до початку 70-х рр. XVII ст.³² У 1659 р. згадується разом з Рамазаном Мілкомановичем (муллою острозьким) як делегат від місцевих татар на сейм і до короля польського³³. З 1653 р. був “товаришем” у козацькій кварцяній хоругві князя Я. Вишневецького, на чолі з татариним Ассаном³⁴. У 1654 р. заснував власну роту татарську у складі полку гетьмана Станіслава Потоцького і активно брав участь у кампаніях проти Гетьманщини, Москви, Швеції у 1650–60-х рр. Мав чимало бойових заслуг. Зокрема, врятував зі своїми підопічними С. Потоцького під Брухналем у 1655 р., отримав тяжке поранення під Чудновом у 1660 р., підтримав Яна Казимира під час “рокошу Любомирського” та багато іншого³⁵.

Влітку 1672 р. більш ніж 100-тисячна армія султана Мехмеда IV Авжи разом з військами Кримського хана Селім Гірея та інших васалів і союзників, розпочала масштабний наступ на Поділля. До неї приєдналися 6–8 тис. козаків гетьмана П. Дорошенка³⁶, разом з 2–3 тисячами татар-ліпка на чолі з А. Кричинським. Після взяття Кам’янецької фортеці у 1672 р. був відкритий шлях у внутрішні райони королівських земель, що змусило польський уряд заключити не вигідний для них Бучацький договір, який відзначив втрату Поділля на користь Туреччини, та відмову від Брацлавщини і південно-західної Київщини, що відійшли П. Дорошенку. Також була закріплена зверхність османського султана над українським гетьманом і татарами-ліпка.

На важливість ролі татар у цьому поході вказує і те, що їх питання постійно фігурували як окрема частина польсько-турецьких переговорів спочатку у Бучачі (1672 р.), а згодом і Журавно (1676 р.). Вони змогли домогтись від султана включити у договори не лише гарантію безпеки мусульманам Речі Посполитої, а й дозвіл їм вільно покинути терени Польщі, забравши з собою жінок,

³² S. Dziadulewicz, *Op. cit.*, s. 168, 164.

³³ S. Kryczyński, *Op. cit.*

³⁴ K. Górski, *Op. cit.*, s. 335.

³⁵ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 229.

³⁶ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*, с. 348.

дітей і достатки (в тому числі захоплені ними за час війни чималий ясир)³⁷.

Можна помітити, що вони не лише відправляли власні посольства до султана і кримського хана, а й мали при їх дворах постійних представників, які виступали радниками з питань “польської політики”. Зокрема довгий час ця роль покладалась на Хусейна Муравського. До цього він з 1660 р. очолював одну з татарських хоругв коронної армії та їздив як дипломат до “країн південних”. Він прийняв султанське підданство ще в 1671 р. і по 1674 р. був на службі у Селім-Гірея як “батырагі” (тлумач). Відомо, що саме він перекладав і зачитував перед ханським візірем 30 вересня 1672 р. лист короля М. Вишневецького, який привезли польські послы³⁸.

Загалом, під час наступальної кампанії 1672–1673 рр., польсько-литовські татари перебували в авангарді з кримськими і ногайськими загонами. Завдяки знанню місцевості і мови, вони були провідниками під час рейдів у внутрішні райони коронних земель, про що є чимало згадок. Наприклад, у лютому 1673 р. вони разом з кримцями розбили сильний загін козаків отамана Мотовидла, який за словами М. Ханенка, намагався витіснити їх з Волині³⁹. Війна 1672–1676 рр. нам цікава ще й з огляду на те, що в ході неї вони часто виконували спільні військові і тактичні задачі разом з козаками Дорошенка проти польських військ і козаків П. Тетері, беручи участь у походах на Волинь, Брацлавщину, Галичину. Особливо з 1673 р., коли стало зрозуміло, що Сейм не затвердить договір у Бучі на турецьких умовах.

Можна простежити спробу Стамбула заселити Поділля колишніми служивими татарами, створивши для них власне “бейство”. Так, вже в липні 1673 р. лідер татар-ліпка А. Кричинський отримав від султана бунчук з іншими регаліями, та був оголошений беєм м. Бару. Його підданих татар реорганізували. Частина розселили по новому кордону – в районі Кам’янця, Меджибожа і Бару, з метою колонізації краю та посилення її обороноздатності.

---

³⁷ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*, с. 348; P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 93.

³⁸ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 272, 296.

³⁹ *Ibid.*, s. 277.

Іншу ж відправили на допомогу П. Дорошенку. За даними польських дослідників, український гетьман вже на весні 1673 р. звернувся до кам'янецького паші Галілія, з проханням вислати татар Кричинського для боротьби проти Москви⁴⁰. Найімовірніше його прохання задовольнили, адже можна побачити згадки про їх спільну участь у облозі Білої Церкви вже в середині літа того ж року⁴¹. Також, у 1674 р. відбувся похід Турецько-Кримського війська на Правобережжя проти воєводи Ромадановського і І. Самойловича. Під час облоги останніми Чигирина, серед військ Дорошенка захоплені “язики” згадували і 1500 “черемисів”⁴². Їх дослідники справедливо ототожнюють з польсько-литовськими татарами⁴³. “Чемерисами” (або черемисами) називали кочовий народ фіно-угорської групи, що з XVII ст. мешкав у районі м. Бару. Під час “бунту ліпків”, більша їх частина також приєдналась до турецького війська і служила в спільних загонах з польсько-литовськими татарами, тому частіше їх не розрізняли між собою.

Покладалась на колишніх “служивих татар” і розвідувальна діяльність. Досить цікавий випадок стався в 1673–1674 рр., коли М. Ханенку передали полоненого татарина, від якого гетьман дізнався про шпигуна на польській службі, що доповідав туркам та А. Кричинському. Цим “резидентом” виявився Девід Сейтем Биковський – ротмістр хоругви татарської з Волині. Відомо, що він брав участь у битві під Корсунем 1648 р., після якої на 2 роки був захоплений татарами кримськими. В 1654 р. як поручник татарсько-волоської хоругви Ахмет-Бея (турка) потрапив вже в московський полон, де пробув до 1657 р. М. Ханенко влаштував на нього засідку і захопив з важливими листами, але йому вдалось втекти до султанського табору, і через кілька років емігрувати до Туреччини⁴⁴.

Вже в 1673–1674 рр. нові васали турецького султана починають розчаровуватись у своєму “покровителі”. Це явище можна

⁴⁰ P. Borawski, A. Dubinski, *Op. cit.*, s. 94.

⁴¹ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 279.

⁴² *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*, Санкт-Петербург 1879, т. XI, с. 603.

⁴³ М. Крикун, *Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст.*, К. 2006, с. 364.

⁴⁴ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 280; S. Dziadulewicz, *Op. cit.*, s. 496.

спостерігати як у гетьмана П. Дорошенка, якого не влаштовував новий поділ українських земель⁴⁵, так і у татар-ліпка. Не дивно, адже “бейство Барське” не принесло їм серйозної вигоди, а піднесенню А. Кричинського заздрили інші впливові татарські ротмістри, такі як Х. Муравський чи А. Тарасовський (що просив у султана Сатанів, Маджибіж чи Гусятин). Також, за кілька років служиві татари усвідомили і “цивілізаційну різницю” між традиційним суспільством Оттоманської Порти і “шляхетським вольностями” Речі Посполитої. В таких умовах все частіше проявлялась тенденція до повернення їх під королівське підданство. Особливо серед вихідців з земель Великого князівства Литовського, де було більше татар, які вже кілька поколінь перебували на королівській службі⁴⁶. Тому, наступ польського війська в 1673 р. на Поділлі спричинив до конфлікту між “протурецькими” і “пропольськими” татарами у Барській фортеці, в результаті чого загинув її комендант А. Кричинський. По смерті бея, фортецю прийняв на деякий час його син. Згодом, цей титул Мехмед IV затвердив за Хусейном Муравським. Перемога під Хотином, а згодом і обрання королем Яна III Собеського відзначили і зміну у політиці щодо татар-ліпка.

Подальша їх доля склалась по різному. Велика частина їх загинула під час війни, зокрема в обозі під Журавно 1676 р.⁴⁷ З ініціативи нового короля, Сейм подарував тим татарам, що забажали повернутись, амністію (1676 р.) і нову конституцію (1678 р.), яку підтверджували і наступні монархи⁴⁸. Варто відзначити, що така політика була більш ефективною, адже повернуті татари воювали на боці Польщі і в подальших битвах проти Туреччини, зокрема під Віднем 1683 р. Але, разом з цим, відбулась їх реорганізація. Чимало з них згодом розселили у внутрішніх районах ВКЛ і Корони – подалі від степу⁴⁹.

Ті, хто залишився у султанському підданстві, продовжили службу і після 1676 р., отримавши землі біля кордону з Молдавією:

---

⁴⁵ В. Смолій, В. Степанков, *Op. cit.*

⁴⁶ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 291.

⁴⁷ K. Górski, *Op. cit.*

⁴⁸ S. Dziadulewicz, *Op. cit.*, s. 23.

⁴⁹ H. Mierzwiński, *Op. cit.*, s. 43.

в районі Хотина і Чернівців. Є згадки про їх участь у Чигиринських походах та війнах в Угорщині проти Габсбургів у 1677–1685 рр.⁵⁰ Син першого “бея барського” А. Кричинського після кількох років життя біля Стамбула, повернувся в 1678 р. до Польщі⁵¹. Наступний комендант м. Бару – Хусейн Муравський, який у 1674 р. привів назад татар у польське підданство, через рік був відправлений з посольством у Бахчисарай до хана Селім Гірея (1631–1704 рр.), де знову прийняв османське підданство. За службу при султанському дворі, він отримав земельні наділи біля Адріанополя⁵². Його брат Міхал Муравський залишився в Криму, а Ян Муравський (вірогідно також його родич), згадувався у статейному списку В. Тяпкина і М. Зотова в 1681 р. як “бей кизикерменський”⁵³.

Таким чином, можна побачити, що татари-ліпка посідали важливе місце в польсько-турецько-українських відносинах 2-ї половини XVII ст. У свою чергу, спроба створити “бейство барське” з колишніх “служивих татар” було частиною політики Порти по колонізації її північних рубежів. Осадження цих теренів воєнізованими спільнотами стане в подальшому для султанського і ханського урядів способом збільшення військового потенціалу цього регіону, та створення своєрідного “буферу” проти Речі Посполитої і Московської держави, яка з середини XVII ст. значно посилить свою присутність на українських теренах.

⁵⁰ S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 292.

⁵¹ S. Dziadulewicz, *Op. cit.*, s. 164.

⁵² S. Kryczyński, *Op. cit.*, s. 296.

⁵³ Н. Мурзакевич, *Статейный список стольника В. Тяпкина и дьяка Н. Зотова, посольства в Крым 1680 года, для заключения Бахчисарайского договора*, О. 1850, с. 4–5.